I J R S S I S, Spl Issue (IV), March-2022 :248-253 e-ISSN 2347 – 8268 & 2347-8209 (P)
A Double-Blind Peer Reviewed Journal OPEN ACCES Original Article
Reg. No. : MH-NGP/0000167
INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCHES IN SOCIAL SCIENCE AND INFORMATION STUDIES
© VMS RESEARCH FOUNDATIONwww.ijrssis.in

महिला सक्षमीकरण व राष्ट्रीय नीती - एक दृष्टी

डॉ.श्रीकृष्ण बी. बोढे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
रा.सु.बिडकर महाविद्यालयहिंगणघाट, जी.वर्धा
ब्ततमेचवदकपदह ।नजीवत रू्ीतमलीतपड्ढीअंद/हउंपसण्बवउ

ब्वउउनदपबंजमक रू२०ण्०२ण्२०२२	त्मअपेपवद रू १५ण्०३ण्२०२२ ।बबमचजमक रू२५ण्०३ण्२०२२	च्नइसपेीमकरू ०१ण्०४ण्२०२२

सारांश :

महिला सक्षमीकरणाची गरज निर्माण झाली कारण भारतामध्ये प्राचीन काळापासून लैंगिक असमानता होती आणि पुरुष प्रधान समाज होता. महिलांना त्यांच्याच कुटुंबाकडून आणि समाजाकडून अनेक कारणांनी दडपण्यात आले आणि कुटुंबात आणि समाजात महिलांना अनेक प्रकारच्या हिंसाचार आणि भेदभावाला सामोरे जावे लागले, हे केवळ भारतातच नाही तर इतर देशांमध्येही दिसून येते. स्त्रियांसाठी, समाजात प्राचीन काळापासून चालत आलेल्या चुकीच्या आणि जुन्या प्रथा नव्या रूढी-परंपरेत ढकलल्या गेल्या. भारतीय समाजात महिलांना सन्मान देण्यासाठी आई, बहीण, मुलगी, पत्नी या रूपात पूजा करण्याची परंपरा आहे, परंतु याचा अर्थ केवळ महिलांची पूजा करूनच देशाच्या विकासाची गरज पूर्ण होईल असे नाही. आज गरज आहे की देशाच्या निम्म्या लोकसंख्येला म्हणजेच महिलांना प्रत्येक क्षेत्रात सक्षम बनवले पाहिजे, जे देशाच्या विकासाचा आधार बनेल. आधुनिक समाज महिलांच्या हक्कांबाबत अधिक जागरुक झाला आहे, त्यामुळे सरकारसह अनेक बचत गट आणि स्वयंसेवी संस्था महिला सशक्तिकरण या दिशेने काम करत आहेत याबद्दल विचार या शोधपत्रात व्यक्त केले.

बीजशब्द : महिला सशक्तिकरण, राष्ट्रीय नीती,लैंगिक समानता,पुरुषप्रधान संस्कृती

प्रस्तावना :

भारत हा एक असा देश आहे ज्याने ‘विविधतेत एकता‘ हा मुहूर्त सिद्ध केला आहे, जिथे भारतीय समाजात विविध धर्मांचे लोक राहतात. प्रत्येक धर्मात स्त्रियांना वेगळे स्थान दिले गेले आहे जे लोकांच्या डोळ्यावर झाकणारा मोठा पडदा म्हणून आणि अनेक वर्षांपासून स्त्रियांवर अनेक चुकीच्या कृ ती चालू ठेवण्यास मदत करत आहे. प्राचीन भारतीय समाजात सती प्रथा, नगर वधू प्रथा, हुंडा प्रथा, लैंगिक हिंसा, कौटुंबिक हिंसाचार, मुलींची गर्भातच हत्या, पर्दा प्रथा, कामाच्या ठिकाणी होणारे लैंगिक शोषण, बालमजुरी, बालविवाह आणि देवदासी प्रथा यासह इतर भेदभावाची परंपरा होती. अशा गैरप्रकारांचे कारण पितृसत्ताक समाज आणि पुरुष श्रेष्ठता मानस आहे. कुटुंबातील महिलांचे सामाजिक-राजकीय अधिकार (काम करण्याचे स्वातंत्र्य, शिक्षणाचा अधिकार इ.) पूर्णपणे प्रतिबंधित होते. महिलांविरुद्धच्या काही वाईट प्रथा खुल्या मनाच्या लोकांनी आणि महान भारतीय लोकांनी काढून टाकल्या ज्यांनी महिलांवरील भेदभाव करणाऱ्या कृ तींसाठी आवाज उठवला. राजा राम मोहन रॉय यांच्या सततच्या प्रयत्नांमुळे इंग्रजांना सती प्रथा बंद करणे भाग पडले. नंतरच्या काळात इतर भारतीय समाजसुधारकांनी (ईश्वरचंद्र विद्यासागर, आचार्य विनोभा भावे, स्वामी विवेकानंद यांनीही आवाज उठवला आणि महिलांच्या उन्नतीसाठी कठोर संघर्ष केला. भारतातील विधवांची स्थिती सुधारण्यासाठी ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांनी त्यांच्या सततच्या

प्रयत्नांनी विधवा पुनर्विवाह कायदा सुरू केला. महिला सक्षमीकरणाच्या मुद्द्यावर लोकांकडून अनेक प्रकारच्या चर्चा आणि विविध प्रकारची मते मांडली जातात. तेव्हाच कोणताही देश प्रगती करू शकतो, असे अनेकदा म्हटले जाते. जेव्हा त्या देशातील महिलांचा विकास योग्य पद्धतीने होईल. त्याचबरोबर जगभरात महिलांच्या विकासासाठी अनेक प्रकारची कामेही केली जात आहेत. जेणेकरून प्रत्येक क्षेत्रात स्त्रीशक्तीला चालना देण्यासाठी प्रोत्साहन मिळू शकेल. त्याचबरोबर या शतकातही महिला सक्षमीकरणाच्या मुद्द्याचा उल्लेख केल्याने हे सिद्ध होते की, अजूनही महिलांचा पूर्ण विकास झालेला नाही, तर दुसरीकडे जर तुम्हाला वाटत असेल की भारत हा असा एकमेव देश आहे जिथे आजही स्त्रिया फक्त गृहिणी म्हणून ओळखल्या जातात तिथे हे अजिबात नाही. जगाच्या नकाशावर भारताशिवाय असे अनेक देश अजूनही आहेत. जिथे महिलांचा विकास नगण्य आहे. महिला सक्षमीकरणाचा मुख्य फायदा समाजाशी जोडलेला आहे. आपल्या देशाला सामर्थ्यशाली देश बनवायचा असेल तर त्यासाठी समाजातील महिलांनाही सशक्त बनवायला हवे. महिलांचा विकास म्हणजे कुटुंबाच्या विकासाचे काम तुम्ही करत आहात. स्त्री शिक्षित असेल तर ती आपले कुटुंब सुशिक्षित करण्याचा प्रयत्न करेल. त्यामुळे आपल्या देशाला सुशिक्षित तरुण मिळतील. जो देशाच्या प्रगतीत योगदान देऊ शकेल. आपल्या देशात मुलींना लहानपणापासूनच शिकवले जाते की पुढे जाऊन फक्त घर सांभाळायचे आहे. आताही गावात शिकण्यापेक्षा जास्त मुलींना घरातील कामे शिकवली जातात. जे केवळ मुलींच्या भविष्यासाठी चुकीचे नाही, पण ते देशासाठीही घातक आहे. देशात अशिक्षित मुली असण्याचा अर्थ असा होतो की देशातील सुमारे ४०: लोकसंख्या निरक्षर आहे. जर आपण आपल्या देशातील मुलींना स्वावलंबी होऊ दिले नाही तर आपल्या देशातील महिला केवळ स्वयंपाकघरापर्यंत सीमित राहतील.

भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या मार्गातील अडथळे :

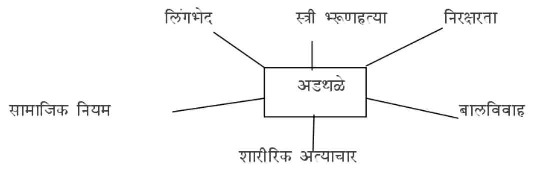

Figure 1

१) सामाजिक नियम

जुन्या आणि सनातनी विचारसरणीमुळे भारतातील अनेक भागात महिलांना घराबाहेर पडण्यास बंदी आहे. अशा भागात महिलांना शिक्षण किंवा नोकरीसाठी घराबाहेर पडण्याचे स्वातंत्र्य नाही. अशा वातावरणात राहिल्यामुळे स्त्रिया स्वतःला पुरुषांपेक्षा कनिष्ठ समजू लागतात आणि त्यांची सध्याची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती बदलू शकत नाहीत.

२) शारीरिक अत्याचार

कामाच्या ठिकाणी होणारे शोषण हा देखील महिला सक्षमीकरणातील मोठा अडथळा आहे. खाजगी क्षेत्र जसे की सेवा उद्योग, सॉफ्टवेअर उद्योग, शैक्षणिक संस्था आणि रुग्णालये या समस्येने सर्वात जास्त प्रभावित आहेत. समाजात पुरुषी वर्चस्वामुळे स्त्रियांसाठी अधिक समस्या निर्माण होतात. कामाच्या ठिकाणी महिलांवरील हिंसाचार अलीकडच्या काळात खूप वेगाने वाढला आहे आणि गेल्या काही दशकांमध्ये त्यात सुमारे 70 टक्के वाढझाली आहे.

३) लिंगभेद

भारतात अजूनही कामाच्या ठिकाणी महिलांशी लिंग पातळीवर भेदभाव केला जातो. अनेक भागात महिलांना शिक्षण

आणि नोकरीसाठी घराबाहेर पडण्याची परवानगीही नाही. यासोबतच त्यांना स्वतंत्रपणे काम करण्याचे किंवा कौटुंबिक बाबी घेण्याचे स्वातंत्र्य नसते आणि प्रत्येक कामात त्यांना नेहमीच पुरुषांपेक्षा कमी समजले जाते. या प्रकारच्या भेदभावामुळे महिलांची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती बिघडते आणि त्याच वेळी महिला सक्षमीकरणाच्या उद्दिष्टावर त्याचा वाईट परिणाम होतो.

४) निरक्षरता

महिलांमध्ये निरक्षरता आणि शिक्षण सोडणे यासारख्या समस्या देखील महिला सक्षमीकरणातील प्रमुख अडथळे आहेत. शहरी भागात मुली शिक्षणाच्या बाबतीत मुलांच्या बरोबरीने असल्या तरी ग्रामीण भागात त्या खूपच मागे आहेत. भारतातील स्त्री शिक्षण दर ६४ टक्के आहे तर पुरुष शिक्षण दर ८० टक्के आहे. शाळेत जाणाऱ्या अनेक ग्रामीण मुलींचा अभ्यासही अर्धवट सोडला जातो आणि त्यांना दहावीही पास करता येत नाही.

५) बालविवाह

गेल्या काही दशकांमध्ये सरकारने घेतलेल्या प्रभावी निर्णयांमुळे भारतातील बालविवाहासारखे दुष्प्रवृत्ती ब-याच प्रमाणात कमी झाले असले, तरी २०१८ मधील युनिसेफच्या अहवालात असे दिसून आले आहे की, भारतात अजूनही दरवर्षी सुमारे १५लाख मुलींचे लग्न केले जाते. वयाच्या १८ व्या वर्षी लवकर लग्न झाल्यामुळे महिलांचा विकास थांबतो आणि ती शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या वाढू शकत नाही.

६) स्त्री भ्रूणहत्या

स्त्री भ्रूणहत्या किंवा लिंग-आधारित गर्भपात हा भारतातील महिला सक्षमीकरणाच्या मार्गातील सर्वात मोठा अडथळा आहे. स्त्रीभ्रूणहत्या म्हणजे लिंगाच्या आधारे भ्रूणहत्या, ज्या अंतर्गत स्त्री भ्रूण आढळून आल्यावर आईच्या संमतीशिवाय गर्भपात केला जातो. स्त्री भ्रूणहत्येमुळे हरियाणा आणि जम्मू-काश्मीरसारख्या राज्यांमध्ये स्त्री-पुरुषांच्या लिंग गुणोत्तरात मोठी तफावत निर्माण झाली आहे. स्त्री भ्रूणहत्येचा समस्या जोपर्यंत आपण समूळ नष्ट करू शकणार नाही, तोपर्यंत आपले महिला सक्षमीकरणाचे हे दावे पूर्ण होणार नाहीत.

महिला आर्थिक विकासः

जेव्हा सुशिक्षित मुली स्वतः पुढे जाऊन त्यांच्या तांत्रिक आणि व्यावसायिक व्यवस्थापनाच्या शिक्षणाचा वापर स्वतःच्या व्यवसायाच्या आस्थापनात करण्याचा प्रयत्न करतील तेव्हा महिलांच्या आर्थिक विकासाच्या मुद्द्याला खूप महत्त्व मिळेल. यातून समाजात बदल होऊन समाजाच्या आर्थिक विकासात महिलांचे योगदानही वाढेल. आता समाजातील महिलांच्या आर्थिक विकासाला प्राधान्य द्यायला हवे. आपण महिला सक्षमीकरणाविषयी खूप दिवसांपासून बोलत आहोत, परंतु आपल्या देशाच्या वेगाने आर्थिक प्रगतीसाठी महिलांच्या आर्थिक विकासाला प्राधान्य देणे अत्यंत आवश्यक आहे. एकशे चाळीस कोटी लोकसंख्या असलेल्या आपल्या देशात सुमारे ५५ कोटी लोक त्यांच्या कुटुंबातील कमावत्या सदस्यांवर अवलंबून आहेत. यामध्ये घरगुती महिलांची संख्या मोठी आहे. याशिवाय आपल्या समाजातील सुशिक्षित महिलांचाही घरगुती महिलांच्या संख्येत मोठा वाटा आहे. एवढ्या मोठ्या प्रमाणात अवलंबितांची संख्या हे अर्थव्यवस्थेसाठी मोठे आव्हान आहे. भारतातील महिलांचा आर्थिक विकास तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा प्रत्येक स्त्रीने रोजगार हे आपले उद्दिष्ट मानले. भारतातील सध्याच्या महिलांच्या आर्थिक विकासाशी संबंधित काम आणि धोरणांचा आढावा घेतल्यास लक्षात येईल

की, स्वातंत्र्याच्या पंचाहत्तर वर्षांनंतरही महिला सक्षमीकरणाचा विचार आपल्या कानात घुमत आहे, परंतु आजपर्यंत ठोस काम सुरू नाही. जेव्हा महिला आर्थिक विकासासाठी जोरदार काम करतील तेव्हाच खऱ्या अर्थाने महिला सक्षमीकरण शक्य आहे. परिस्थिती इतकी भीषण आहे की देशाच्या एकूण लोकसंख्येच्या ४० टक्के महिला आहेत, पण केवळ एक तृतीयांश रोजगारात गुंतलेले आहेत. भारतातील एकूण 'एमएसएमई'पैकी फक्त एकोणीस टक्के महिला चालवतात. महिलांचे वेतनही पुरुषांच्या पगाराच्या पासष्ट टक्के आहे. सूचीबद्ध असलेल्या कंपन्यांमध्ये केवळ नऊ टक्के महिला उच्च पदांवर आहेत. संगणकाद्वारे दिवसेंदिवस ज्या प्रकारे 'ऑटोमेशन' केले जात आहे, त्यानुसार 2030 पर्यंत सुमारे २० दशलक्ष ग्रामीण नोकऱ्यांमध्ये गुंतलेल्या महिलांसमोर बेरोजगारीचा प्रश्नही निर्माण होणार आहे. एका संशोधन अहवालानुसार, जर भारतातील महिलांना पुरुषांप्रमाणे रोजगारामध्ये समान लक्ष मिळू लागले, तर अर्थव्यवस्थेत कोणताही आमूलाग्र बदल न होता ७ अब्ज अमेरिकन डॉलर्सपर्यंत वाढू शकतो. महिलांच्या आर्थिक स्वावलंबनाचा विचार लक्षात घेऊन आता महिलांनी अधिकाधिक उद्योजकतेकडे वाटचाल करावी. अलीकडे, समाजात एक बदल झाला आहे, ज्यामध्ये पालक आपल्या मुलींसाठी तांत्रिक आणि व्यावसायिक व्यवस्थापनाच्या शिक्षणाला अधिकाधिक प्राधान्य देण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. जेव्हा अशा सुशिक्षित मुली स्वतः पुढे जाऊन त्यांच्या तांत्रिक आणि व्यावसायिक व्यवस्थापनाच्या शिक्षणाचा वापर स्वतःच्या व्यवसायाच्या आस्थापनात करण्याचा प्रयत्न करतील तेव्हा महिलांच्या आर्थिक विकासाच्या मुद्द्याला खूप महत्त्व मिळेल. यातून समाजात बदल होऊन समाजाच्या आर्थिक विकासात महिलांचे योगदानही वाढेल. या संदर्भात आपल्या समाजाचे एक वास्तवही समजून घेतले पाहिजे. आजही आपला समाज महिलांना उद्योजकता किंवा उद्योजकतेखाली कमकुवत मानतो. व्यवसाय किंवा व्यवसाय करणे हे फक्त पुरुषांच्याच अखत्यारीत येते, अशी मानसिकता जवळपास प्रत्येकाची आहे, कारण त्यात ते अधिक सक्षम आहेत. या विचारसरणीमुळे महिला उद्योजकांना आपला व्यवसाय-व्यवसाय इतरांसमोर मांडताना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते, ज्यामध्ये सर्वात मोठा अडथळा असतो तो आवश्यक आर्थिक सुविधा निश्चित करणे आणि मिळवणे. प्रशिक्षण शिबिरानंतरही कमी शिकलेल्या महिलांना उद्योजक बनवण्याचा आत्मविश्वास नसल्यामुळे त्या रोजगारात गुंतत नाहीत, असे अनेकदा दिसून येते. या महिलांना प्रवृत्त करण्याची आणि जागरुक करण्याची गरज आहे, जेणेकरून त्यांना बँकिंग सुविधा आणि आर्थिक मदतीद्वारे उद्योजकतेकडे वळवता येईल. त्यातून समाजात क्रांतिकारी बदल घडू शकतो. खरे तर स्त्री-पुरुष दोघांच्याही खांद्यावर आपले कुटुंब चालवण्याची जबाबदारी घेऊन समाजाच्या आणि देशाच्या आर्थिक विकासाला हातभार लावणे हे कर्तव्य आहे. महिला सक्षमीकरणाकडे आपण खूप लक्ष देतो आणि खरे तर या विषयावर दीर्घकाळापासून जोरदार काम केले जात आहे ही आनंदाची बाब आहे, परंतु आता वेळ आली आहे, जेव्हा महिलांना आर्थिक विकासाच्या मुख्य प्रवाहात समाविष्ट केले पाहिजे.

महिला सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय धोरणः

स्त्री-पुरुष समानतेचे तत्त्व भारतीय राज्यघटनेच्या प्रस्तावनेत, मूलभूत अधिकार, राज्यांसाठी धोरणाचे मार्गदर्शक तत्त्वे समाविष्ट केले आहेत. संविधान केवळ महिलांना समानतेची

हमी देत नाही तर महिलांच्या बाजूने सकारात्मक पावले उचलण्याचे अधिकार राज्याला देते. पाचव्या पंचवार्षिक योजनेच्या (१९७४-७८) काळापासून, भारत महिलांच्या सक्षमीकरणाला समाजातील त्यांचा दर्जा निश्चित करण्यासाठी केंद्रिय मुद्दा म्हणून घेत आहे आणि सरकारने महिलांच्या प्रश्नाला कल्याणाकडून विकासाकडे आणून आपला दृष्टिकोन बदलला आहे. खूप मोठा बदल घडवून आणला आहे. महिलांचे हक्क आणि कायदेशीर हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी १९९० मध्ये संसदेच्या कायद्याद्वारे राष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना करण्यात आली. पंचायत आणि महानगरपालिकांमध्ये महिलांसाठी राखीव जागा ठेवण्यासाठी १९९३ मध्ये ७३वी आणि ७४ वी घटनादुरुस्ती करण्यात आली. अशा प्रकारे स्थानिक पातळीवरील निर्णय प्रक्रियेत त्यांच्या सक्रिय सहभागाचा पाया रचला गेला. भारताने महिलांना समान हक्क प्रदान करणाऱ्या विविध आंतरराष्ट्रीय करारांना मान्यता दिली आहे. त्यापैकी सर्वात प्रमुख म्हणजे १९९३ मध्ये महिलांवरील सर्व प्रकारच्या भेदभावाच्या निर्मूलनाच्या कराराला मान्यता.

उद्दिष्टे:

महिलांची उन्नती, विकास आणि सक्षमीकरण हे राष्ट्रीय धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. सकारात्मक आर्थिक आणि सामाजिक धोरणांद्वारे महिलांच्या विकासासाठी असे पोषक वातावरण निर्माण करणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहेत जेणेकरुन महिलांना त्यांची क्षमता ओळखता येईल आणि आरोग्य सेवा, दर्जेदार शिक्षण, रोजगार, समान मोबदला आणि सामाजिक सुरक्षितता यांचा लाभ घेता येईल. त्यामध्ये महिला आणि मुलींवरील सर्व प्रकारचे भेदभाव आणि हिंसाचार दूर करणे आणि सामाजिक दृष्टिकोन बदलणे सुनिश्चित करणे देखील समाविष्ट आहे.भारतात महिलांच्या सुरक्षेसाठी अनेक कायदे करण्यात आले आहेत, त्यापैकी काही पुढीलप्रमाणे आहेत.

किमान वेतन कायदा (१९४८):- हा कायदा पुरुष आणि महिला कामगारांमधील वेतन किंवा त्यांना मिळणाऱ्या किमान वेतनामध्ये भेदभाव करण्यास परवानगी देत नाही.

कारखाना कायदा (१९४८):- या दोन्ही कायद्यांमध्ये अशी तरतूद आहे की सकाळी ७ पासून तर संध्याकाळी 6 वाजेपर्यंत त्यांना कामावर ठेवता येते आणि त्याच वेळी कामाच्या दरम्यान त्यांच्या सुरक्षिततेची आणि कल्याणाची काळजी घेणे देखील आवश्यक आहे.

हिंदू विवाह कायदा (१९५५) द्वारे एकावेळी एकच पती किंवा पत्नी असण्याची तरतूद आहे. यामध्ये घटस्फोट आणि विवाहाच्या संदर्भात स्त्री आणि पुरुष दोघांना समान अधिकार देण्यात आले आहेत.

हिंदू उत्तराधिकार कायदा (१९५६) मध्ये, महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीने पालकांच्या मालमत्तेत समान अधिकार देण्यात आले आहेत, म्हणजेच मुलीला हवे असल्यास ती तिच्या वडिलांच्या मालमत्तेत हक्क वाटून घेऊ शकते.

अनैतिक तस्करी (प्रतिबंध) कायदा (१९५६) द्वारे, महिला आणि मुलींच्या लैंगिक शोषणासाठी त्यांची तस्करी रोखण्यासाठी तरतुदी आहेत. दुसऱ्या शब्दांत, हा कायदा वेश्याव्यवसायाच्या उद्देशाने महिला आणि मुलींची तस्करी रोखण्यासाठी करण्यात आला आहे.

हुंडा बंदी कायदा (१९६१):- या कायद्याद्वारे, विवाहापूर्वी किंवा नंतर स्त्रियांकडून हुंडा घेणे आणि देणे हे दोन्ही गुन्ह्याच्या श्रेणीत येतात.

मातृत्व लाभ कायदा (१९६१):- हा कायदा महिलांना बाळाच्या जन्मापूर्वी १२ आठवडे आणि जन्मानंतर १२आठवडे सशुल्क रजा प्रदान करतो जेणेकरून

ती मुलाची पुरेशी काळजी घेऊ शकेल. या गरोदरपणात महिलेला नोकरीवरून काढून टाकणे हा कायदेशीर गुन्हा आहे.

मानवतावादी आणि वैद्यकीय कारणास्तव २४ आठवड्यांपर्यंतची गर्भधारणा संपुष्टात आणण्याची परवानगी गर्भधारणा कायदा (१९७१) द्वारे विशिष्ट परिस्थितींमध्ये (जसे की बलात्कार झालेली स्त्री किंवा मुलगी किंवा कोणत्याही आजाराच्या बाबतीत) दिली जाऊ शकते. गर्भधारणेच्या २० आठवड्यांच्या गर्भपातास सामान्य परिस्थितीत परवानगी आहे.

समान मोबदला कायदा (१९७६):- हा कायदा सांगतो की समान स्वरूपाच्या कोणत्याही कामासाठी किंवा समान स्वरूपाच्या कामासाठी स्त्री आणि पुरुष दोघांनाही समान मोबदला दिला जाईल. तसेच, हे भरती प्रक्रियेत महिलांसोबत लिंगाच्या आधारावर कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव रोखते.

महिलांचे अशोभनीय प्रतिनिधित्व (प्रतिबंध) अधिनियम, १९८६- हा कायदा जाहिरातींद्वारे किंवा प्रकाशन, लेखन, चित्रकला किंवा इतर कोणत्याही प्रकारे महिलांसमोर असभ्य प्रदर्शनास प्रतिबंध करतो.

सती (प्रतिबंध) कायदा (१९८७): हा कायदा देशाच्या कोणत्याही भागात सती प्रथा (पतीच्या मृत्यूनंतर पत्नीला जबरदस्तीने चितेत जाळणे) किंवा तिचा गौरव गुन्हा म्हणून घोषित करतो. कोणत्याही महिलेला सती करण्यास भाग पाडले जाऊ शकत नाही.

राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा (१९९०):- महिलांच्या संवैधानिक आणि कायदेशीर हक्क आणि इतर सुरक्षेशी संबंधित सर्व बाबींचा अभ्यास आणि निरीक्षण करण्यासाठी सरकारने या आयोगाची स्थापना केली होती.

इतर कायद्यांमध्ये महिलांसाठी काही हक्क आणि संरक्षणांचा देखील समावेश आहे:

- कर्मचारी राज्य विमा कायदा (१९४८)
- वृक्षारोपण कामगार कायदा
- बंधपत्रित कामगार व्यवस्था (निर्मूलन) कायदा
- कायदेशीर व्यवसायी (महिला) कायदा (१९२३)
- भारतीय उत्तराधिकार कायदा (१९२५)
- सहावा. भारतीय घटस्फोट कायदा (१८९६)
- पारशी विवाह आणि घटस्फोट कायदा (१९३६)
- विशेष विवाह कायदा (१९५४)
- परदेशी विवाह कायदा
- भारतीय पुरावा कायदा (१८७२)
- हिंदू दत्तक आणि देखभाल कायदा (१९५६)

महिला सक्षमीकरणासाठी भारत सरकारच्या योजना:

कोणत्याही समाजाच्या विकासाचा थेट संबंध त्या समाजातील महिलांच्या विकासाशी असतो. महिलांशिवाय व्यक्ती, कुटुंब आणि समाजाच्या विकासाची कल्पनाच करता येत नाही. महिलांच्या विकासासाठी सरकारने बेटी बचाओ बेटी पढाओ, उज्ज्वला योजना, सुकन्या समृद्धी योजना आणि कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय योजना इत्यादी काही योजना सुरू केल्या आहेत.

बेटी बचाओ बेटी पढाओ कार्यक्रम: हा कार्यक्रम २५ जानेवारी २०१५ रोजी पानिपत, हरियाणा येथून सुरू झाला. मुलींच्या मृत्यूचे प्रमाण कमी करणे आणि त्यांना शिक्षण देणे हा या कार्यक्रमाचा मुख्य उद्देश आहे. या कार्यक्रमांतर्गत समाजातील मुलींसोबत होत असलेला भेदभाव दूर करून त्यांना समाजात समान भागीदार बनवणे.

किशोरवयीन मुलींच्या सक्षमीकरणासाठी राजीव गांधी योजना

: हा कार्यक्रम महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाने १ एप्रिल २०११ रोजी सुरू केला. या कार्यक्रमांतर्गत ११ ते १८ वयोगटातील किशोरवयीन मुलींना पौष्टिक आहार आणि लोहाच्या गोळ्यांसह इतर अनेक उपचार दिले जातात.

इंदिरा गांधी मातृत्व सहयोग योजना: हा कार्यक्रम महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाने २८ ऑक्टोबर २०१० रोजी सुरू केला होता. या योजनेंतर्गत १९ वर्षे व त्यावरील महिलांना पहिल्या दोन मुलांच्या जन्माच्या वेळी आर्थिक मदत दिली जाते. ६००० रुपयांची ही आर्थिक मदत दोन हप्त्यांमध्ये दिली जाते.

कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय योजना : ही योजना २००४ मध्ये सुरू झाली. या अंतर्गत ज्या मागासलेल्या आणि ग्रामीण भागातील महिलांना शिक्षणाचे प्रमाण राष्ट्रीय स्त्री शिक्षण दरापेक्षा कमी आहे अशा महिलांना साक्षर करावे. या योजनेत केंद्र सरकारचा वाटा ७५: आणि राज्य सरकारचा २५: वाटा आहे. त्यापैकी ७५: अनुसूचित जातीध्जमातीध्अत्यंत मागासवर्गीय आणि अल्पसंख्याक समुदाय शिक्षित आहेत आणि २५: दारिद्र्यरेषेखालील मुली आहेत.

प्रधानमंत्री उज्ज्वला योजना: ही योजना १ मे २०१६ रोजी पंतप्रधान मोदींनी सुरू केली होती. या योजनेअंतर्गत गरीब महिलांना मोफत एलपीजी गॅस कनेक्शन मिळणार आहे. या योजनेचा मुख्य उद्देश ग्रामीण भागात स्वयंपाकासाठी वापरण्यात येणारे जीवाश्म इंधन कमी करणे आणि त्याऐवजी एलपीजी गॅसला प्रोत्साहन देणे हा आहे. या योजनेअंतर्गत महिलांचे सक्षमीकरण आणि त्यांचे आरोग्य सुधारण्यासाठी.

स्वाधार घर योजना: ही योजना २००१-०२ मध्ये महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाने सुरू केली होती. या योजनेंतर्गत वेश्या, विधवा, तुरुंगातून सुटलेल्या महिला आणि इतर पीडितांचे पुनर्वसन केले जाते. या योजनेअंतर्गत या महिलांना आवश्यक कायदेशीर सल्ला, वैद्यकीय आणि इतर सुविधा पुरविल्या जातात. या योजनेंतर्गत या पीडित महिलांना शारिरीक आणि मानसिकदृष्ट्या मजबूत बनवून समाजाच्या मुख्य प्रवाहाशी जोडायचे आहे.

महिलांसाठी प्रशिक्षण आणि रोजगार कार्यक्रम: हा कार्यक्रम महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाने १९८६-८७ मध्ये सुरू केला होता. या कार्यक्रमांतर्गत १६ वर्षे व त्यावरील महिलांना कौशल्य विकासाद्वारे स्वयंरोजगार बनवायचा आहे. या योजनेसाठी अनुदानाची रक्कम थेट संस्थाध्संस्था आणि अशासकीय संस्थांना दिली जाते.

निष्कर्ष :

महिला सक्षमीकरणापेक्षा विकासाचे दुसरे साधन नाही.

जेव्हा तुम्ही एका माणसाला शिक्षित करता तेव्हा तुम्ही फक्त एका माणसाला शिक्षित करता. जेव्हा तुम्ही स्त्रीला शिक्षित करता तेव्हा तुम्ही एका पिढीला शिक्षित करता

महिला शिक्षण आणि साक्षरतेमुळे बालमृत्यू कमी होत असल्याचे महत्त्वपूर्ण पुरावे आहेत.

नोकरदार महिलांना दुहेरी भारनियमनाचा सामना करावा लागतो. बाहेर काम करण्याबरोबरच त्यांच्याकडून घरगुती कामही करणे अपेक्षित आहे.

गेल्या काही दशकांमध्ये, महिलांनी कृषी उत्पादनात त्यांचा सहभाग वाढवला आणि बळकट केला आहे, ज्यामुळे त्यांची घरगुती जीवनाची जबाबदारीही वाढली आहे आणि त्यांनी व्यावसायिक शेतीमधील आर्थिक संधींशीही जुळवून घेतले आहे.

समारोपः

महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने आपण प्रगती केली असली तरी अजून खूप मोठा पल्ला गाठायचा आहे. आपल्या उद्यासाठी, आपल्या भविष्यासाठी महिलांचे सक्षमीकरण अत्यंत महत्त्वाचे आहे.महिला सक्षमीकरण हे निसर्गाच्या सक्षमीकरणापासून, उपेक्षित लोकांच्या आणि देशांच्या सक्षमीकरणापासून वेगळे नाही किंवा वेगळे केले जाऊ शकत नाही.महिलांचे संघर्ष आणि चळवळी नेहमीच शांतता चळवळी, पर्यावरणीय चळवळी, कामगार आणि शेतकरी चळवळी, मानवी हक्कांच्या चळवळी आणि लोकशाहीकरण आणि समाजाच्या विकेंद्रीकरणाच्या चळवळींशी जवळून संबंधित आहेत. महिलांना त्यांच्या क्षमतेची जाणीव करून देणे ही काळाची गरज बनली आहे. सरकारने आरोग्य, शिक्षण, रोजगार, महिलांसाठी जागृती इत्यादी उपायांचा अवलंब केला आहे, पण त्याविषयी जनजागृती करून समाजासाठी सार्वजनिक मूल्ये रुजवणे आवश्यक आहे, ज्यामुळे महिला सक्षमीकरणाला चालना मिळेल.

संदर्भ :

देवपुरा प्रताप,महिला सशक्तिकरण में शिक्षा का महत्व, कुरुक्षेत्र अंक २०००

नीलम शर्मा,सामाजिक विकास मे महिलाओ का योगदान, कुरुक्षेत्र

बितिया, समाजशास्त्रीय अनुसंधान का तर्क,रिसर्च पब्लिकेशन, जयपुर

अन्सारी,महिला और मानव अधिकार, ज्योती प्रकाशन, जयपुर

सुधा राणी, भारत मे महिलाओ की वैज्ञानिक स्थिती, कॉमनवेल्थ पब्लिशर्स, नई दिल्ली

मीनाक्षी व्यास, नारी चेतना और सामाजिक विधान, रोशनी पब्लिकेशन्स, कानपूर